

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבועי

פרשת שלח,

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
תשס"ז

מספר 707

ע"ש הלנה ופאול שולמן

כלב בן יפנה - מנהיגות בעת משבר

פרשתנו עוסקת רובה ככולה בחטא המרגלים ובהשפעותיו הקשות על דור המדבר. מיד עם שובם ממשימתם התייצבו המרגלים לפני משה ואהרן והציגו לפניו כל העם את ממצאי הריגול על פי סדר המטלות שהטיל עליהם משה לפני יציאתם. דא עקא, שלסקירה האובייקטיבית שנתבקשו למסור, ובה אכן פתחו, הוסיפו גם את חוות דעתם הצבאית בדבר סיכויי ההצלחה במלחמה נגד יושבי הארץ. חוות דעתם הסובייקטיבית לוותה בפסימיות מופגנת שלא הותירה כל סיכוי לניצחון צבאי. הערכה פסימית זו שנאמרה ברבים הילכה אימים על השומעים, עד שנשכחו הדיה של הבטחת הארץ, שליוותה את משימתם: "שלח לך אנשים ויתרו את ארץ כנען אשר אני נתן לבני ישראל" (יג:א). ההערכה הפסימית והדמורליזציה שזרעו בציבור יצרו דינאמיקה שתוצאותיה צפויות מראש: גילויי פחד ומפח נפש שעד מהרה תורגמו לגילויי התנגדות ששיאה מרד במנהיגות. בתוך סחף הרגשות ולנוכח ההמון המוסת צצה ועלתה מנהיגותו של כלב בן יפנה, אשר בצעד נועז ניסה להדוף את ההמון המתלהם בניסיון להשיב את האמון במנהיגות ובהבטחת ה', כפי שמתאר הכתוב: ¹ "ויהס כלב את העם אל משה ויאמר עלה נעלה וירשנו אתה כי יכול נוכל לה" (יג:ל). צעדו זה של כלב עורר בלב חז"ל רגשות של הערכה והערצה, בייחוד נוכח הסכנה שנשקפה לחייו, כפי שמתואר בהמשך: "ויאמרו כל העדה לרגום אתם באבנים" (יד:י). ועם זאת הטרידו אותם שתי שאלות מרכזיות:

- מה הביא את כלב ליטול מנהיגות במעמד שבו נוכחים משה ויהושע הבכירים ממנו, ומה הניע אותו להאמין שיש בכוחו להוביל לשינוי בדעת הקהל המוסת?
- כיצד יזמתו של כלב לעמוד מול ההמון הזועם קשורה עם משה, כפי שעולה מהכתוב: "ויהס כלב את העם אל משה"?

מן התיאור הקצר של הכתובים הגיעו חז"ל למסקנה שכלב בן יפנה נקט תחבולה שרקם מבעוד מועד, ובאמצעותה עלה בידו לסתור את דברי המסיתים ולהעלות על נס את שבח הארץ. וזה לשון המדרש: ²

'ויהס כלב', שבתחלה אמר להם אני עמכם בעצה ובלבו היה לומר אמת שנא' (יהו' יד:ז-ח) 'נְאֻשָׁב אוֹתוֹ דָּבָר כַּאֲשֶׁר עִם לַבְבִּי. וְאֲחִי אֲשֶׁר עָלוּ עִמִּי הַמְסִיּוֹ אֶת לֵב הָעָם'. וכן הקב"ה מעיד עליו שנא' (במ' יד:כד) 'ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו'. כשבאו המרגלים אמרו נאמן עלינו כלב, מיד עמד על הספסל ושיתק את כל ישראל שהיו מצווחין על משה,

¹ ומוסיפים חז"ל במדרש אגדה (בובר, במ' פרק יג): "ולמה נקרא שמו כן, על שם שבדברים שהיו על לבבו השיב למשה, ולא כדברים אשר היו על לב מרגלים".

² במדבר רבה (וילנא) פרשה טז.

במקום אחר דרשו חז"ל שההערמה של כלב תוכננה בעיצומה של משימת הריגול. כלב הבין שכבר בימיה הראשונים של משימת הריגול תכננו המרגלים להוציא את דיבת הארץ רעה, לכן החליט להוליך אותם שולל כאילו דעתו על הארץ אינה שונה מדעתם. חבריו למשלחת מיהרו לשתף אתו פעולה ולצרפו למזימה בשל חשיבותו של שבט יהודה, בעיקר בשל גודלו, וחשיבות העומד בראשו. ההטעיה שרקם צלחה, ולכן הוא לא נזקק לרשותם כאשר נטל יְזמה לשאת דברים. כך מתאר המדרש:³

וכי מה כוחו של כלב שיכול להשתיק את העם על משה, אלא באותה שעה שהיו בארץ יעצו אותה העצה הרעה לומר גנות של ארץ ישראל וגבורת הערים וביצור העיירות, והכניסו לכלב עמהם בעצה, ואמר להם שגם הוא יאמר כמותם, והוא היה אומר להם כך, אבל בלבו היה חושב שיספר בשבחה של ארץ ישראל... ולכן כשבא לדבר אמר להם שתקו... ולפי שחשבו שגם הוא יאמר כמותם שתקו, התחיל הוא לומר וכי זה בלבד עשה בן עמרם, ... והלא הוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים.

במשך הזמן שבו הסיתו המרגלים את ההמון לא נשמע קולו של יהושע על אף מעמדו הרם במשלחת המרגלים והיותו משרתו האישי של משה. גם שתיקתו של משה תמוהה: הלוא לפניו שטחו את טענותיהם על הבטחותיו לרשת את הארץ! אכן היו שפירשו שמשה ניסה להגיב על דבריהם, ורק כאשר ההמון מנע זאת ממנו התערב כלב כדי להגן על כבודו של משה. בדרך זו פירש אברבנאל:⁴

וראה כלב שהיה רוצה משה לדבר אליהם ולחזקם בה' כדרך המנהיג השלם ושהם היו צועקים ומתלוננים שלא היו נוטים אזן לשמע דבריו, השתיק העם אל משה רוצה לומר שישמע דברי משה.

כמו כן יש הסוברים שמשעה נזקק גם להגנה פיזית מפני ההמון הזועם. מן הטעם הזה ברור לנו שאם משה לא יכול להגיב, הרי עוזרו האישי, יהושע, קיבל יחס דומה.⁵ אף על פי כן יש דעה בחז"ל (סוטה לה ע"א) שיהושע ניסה להשמיע את קולו, אולם זעם ההמון מנע ממנו לממש את כוונתו:

אמר רבה: פתח יהושע דקא משתעי, אמרי ליה: דין ראש קטיעה ימלל? אמר אי משתעינא אמרי בי מילתא וחסמין לי, אמר להן: וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? סברי בגנותיה קא משתעי, אישתיקו, אמר להו: הוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים.

לפי דעה זו, יהושע אכן היה הראשון שניסה להגיב על דברי המרגלים, כיאה למעמדו וכמצופה ממנו, אולם ההמון מנע זאת ממנו על ידי מתקפה אישית ודמגוגית שהביכה אותו. הטענה הייתה שחשוך ילדים אינו יכול להטיף ליציאה למלחמה, בייחוד כאשר מלחמה זו מתרחשת נגד עמים חזקים ולמודי קרבות כמו יושבי הארץ. כששמע זאת כלב, מיהר ליטול יְזמה ולהתערב, לאחר שהבין שלא נותרה בידו ברירה, ומשימת ההגנה רובצת על שכמו בלבד.⁶

פירוש מעניין אחר מציע ר' שמחה מדווינסק למילת היחס "אל משה" (בפירושו "משך חכמה" על אתר), ובשל חשיבות דבריו נביא אותם במלואם:

הענין דהמה מתפחדים מפני ששמעו מאלרד ומידר מתנבאים (במ' יא: כז) משה מת ויהושע מכניס לארץ (סנה' יז ע"א). וראו כי משה לא מיחה בהם ולא גזר עליהם ואם כן, להיכנס בארץ מבצר ולהילחם בהם עם עמלק אשר כבר נכשלו בו, ועם ענקים, בלא משה הלא יפלו כולם לפי חרב! ולכן השתיק כלב את העם במה שיחסו את כל המופתים אל משה. כי אדרבא גדולתו תלוי בכם! שכל זמן שהיו נזופים במדבר לא נתיחד הדיבור למשה, ולכן אמר "עלה נעלה" – בעצמנו, בלא משה, כי אין משה סיבה אצל השם להנהיג הנסית. רק האומה הישראלית בעצמה היא ראויה להשגחה האלוקית הפרטית... במה שמיחסים הכל אל משה... ולא יעלה על לבכם שרק במשה תלוי הנצחון והנסים.

³ מדרש אגדה בובר, במדבר פרק יג [כט].

⁴ בפירושו לבמדבר יג:ל.

⁵ ראו פירושו של רש"י הירש על אתר.

⁶ בהמשך מתוארת התערבותו האקטיבית של יהושע שכלל הנראה אור מותניו לנוכח אומץ לבו של כלב.

התערבותו של כלב וניסיונו להשתיק את ההמון הזועם אכן קשורים במשה, כפי שהסבירו חז"ל, אך התערבות זו אין מקורה ברצון להגן פיזית על משה או על כבודו של המנהיג, אלא בהתנגדות מהותית לתפיסתו הדתית המוטעית של העם. כאיש ציבור הקשוב לתחושות העם, כלב חש שהעם שרוי בחוסר ביטחון שמקורו בנבואתם של אלדד ומידד. על-פי נבואה זו, שהדיה נשמעו במחנה, הסתלקותו של משה תרחש לפני כיבוש הארץ, ומשימת הכיבוש תוטל על שכמו של יהושע. הפחד מן המלחמה שהיינו עדים לו ביציאה ממצרים ("פן ינחם העם בראתם מלחמה", שמ' יג:ז), הוסר אז על ידי ההבטחה "ה' ילחם לכם ואתם תחרשו" (יד:יד). סמלו של הניצחון הניסי במלחמת עמלק היו ידיו של משה, ואילו על-פי נבואת אלדד ומידד תנהל מלחמת כיבוש הארץ ללא מקור הנס שבו תלוי הניצחון, ונבואה זו זרעה פחד וחוסר ביטחון במחנה ישראל. דברי ההסתה של המרגלים החמירו את המצב והביאו להתפרצות רגשית.

על פי פירוש זה כלב יוצא חוצץ נגד תפיסתם הדתית של ההמון התולה את יהבו על הביטחון בכוחו הפיזי וביכולות העל-אנושיות המיוחסות למשה. ר' שמחה מדווינסק מוצא בדבריו של כלב יסוד חשוב בדת ישראל העומד נגד דתות אליליות: אם התפיסה האלילית תולה את יהבה על איש הדת אפוף המסתורין שהוא מקור הכוח והביטחון, הרי האמונה היהודית מתנגדת לכל גילויי סגידה לבשר ודם, גדול ככל שיהיה, ומי לנו גדול ממשה. על-פי גישה זו, סופה של האמונה, המציבה את האדם כתחליף מוחשי לכוחו של ה', שתאכזב, משום שהיא מערערת את שלמות האמונה בה'. ביטוי ישיר לכך נתן הנביא ירמיהו בדברי תוכחה לעם ערב חורבן בית ראשון, ואף שדבריו כווננו לאנשים שהסיתו את העם מדרכי האמונה, יפים הם לכל אדם: "היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים" (טז:כ), וכן: "ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו ומן ה' יסור לבו... ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" (יו:ה-ז).

התלות הדתית במשה כתחליף לתלות בה' כבר נתנה אותותיה בחטא העגל. גם במעשה העגל הצבתו של משה כמקור לאמונה הדתית וכתחליף מוחשי לה' לא איחרה לאכזב. ההיעדרות של משה יצרה בעם תחושה של נתק בקשר עם ה', והם חיפשו מתווך מוחשי אחר להיאחז בו. כדי להבהיר מה היה הגורם הישיר לדרישת העם, הקדימה התורה ותיארה את ההתרחשויות שקדמו למעשה (שמ' לב:א):

וירא העם כי ב'שש משה לרדת מן ההר, ויִקְהַל הָעָם עַל אַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ, כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מַה הִוא לָנוּ.

על החולשה האנושית שביטויה באמונה במוחשיות, ועל האיום שיש בה על האמונה הרוחנית עמד ר' יהודה הלוי בספרו הכוזרי (מאמר א אות צז):

ונשאר העם מצפים לרדת משה... ובושש מהם ארבעים יום והוא לא לקח צידה ולא נפרד מהם אלא על מנת שישוב ליומו, אז גברה המחשבה הרעה על קצת ההמון ההוא... והתחילו המון העם להחלק מחלקות... עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נַעֲבֹד מורגש יִכְנֹנוּ נגדו כשאר האומות, מבלי שיכחשו בא-להות מוציאים ממצרים אבל שיהיה מונח להם להקביל אליו, כשיספרו נפלאות א-להיהם.

ר' שמחה מדווינסק רואה בכלב מנהיג אמיץ שלו תפיסות דתיות מוצקות ואינו חושש להציגן בגאווה גם כאשר דעתו דעת מיעוט. כלב הבחין שחטא המרגלים מקורו באווירת המתח ששררה במחנה ישראל טרם צאתם למשימת הריגול,⁷ בעקבות נבואת אלדד ומידד. בקרב המתמרדים עלתה האמונה ביכולותיו ובסגולותיו של משה על כוחה של הבטחה ה' לרשת את הארץ. לפי גישה זו, מנהיגותו של כלב ניכרת במסר הדתי שהעביר לעם, שלא לתלות באדם סגולות אלוקיות וכוחות-על, שכן אמונה כזו עלולה להוביל לערעור האמונה בה', גם אם אין כוונת זדון במעשיו של המאמין.

מתוך כל דברי חז"ל ופרשני התורה נראה שכלב פעל כמצופה ממנהיג גדול בזמן משבר: חרף דברי הבלע של שותפיו למשימת הריגול, הוא מתאפק ושומר על מקומו בהיררכיית המנהיגות, על מעמדו כראש מטה יהודה, ועובר לעמדת הפיקוד בנחרצות רבה ובאמונה גדולה

⁷ בפרשה הקודמת – בהעלתך, ניכרים ניצניו של המתח הרב במחנה ישראל שמקורו בכניסה לארץ ונטילת האחריות על החיים וקיום המצוות וקץ לחיי החסד שהיו במדבר, שאין בהם אחריות אישית ועשייה שגרתית. הכניסה לארץ חייבה שינוי מנטאלי במחשבה ומהפכה בתפיסה הדתית.

⁸ אין הוא נתפס לחולשה מפני זעם ההמון גם כאשר המנהיגים הבכירים נתפסים לחולשה רגעית ואינם מובילים. הטקטיקה שנקט

⁸ ואולם, בתוספתא מסכת כריתות (צוקרמאנדל) פ"ד הלכה ט"ו קבע ר' שמעון: "בכל מקום הקדים יהושע לכלב במקום אחד הוא אומר בלתי כלב בן יפנה הקניזי ויהושע בן נון, מלמד ששניהן שקולין זה כזה".

מעידה גם היא על נחישות ועל יכולת תמרון. כלב מלמד אפוא שמנהיג אינו יכול להרשות לעצמו לחשוש מהמון מוסת, ואף על-פי כן אין להתייצב חזיתית נגד המון כזה, אלא נדרשת אסרטיביות, קור רוח להפגת המתח, גם אם האמצעי להפגתו מניפולטיבי.

עו"ד פנחס חליוה
מכללת אשקלון